

Лийар

Часопис за књижевност, језик, уметност и културу
Journal for Literature, Language, Art and Culture

година XXV / број 85 / 2024
Year XXV / Volume 85 / 2024

Универзитет у Крагујевцу
University of Kragujevac

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Стеван Д. Јовићевић¹
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
истраживач-сарадник

ЕМОЦИЈЕ КАО КОНСТИТУТИВНИ ЧИНИЛАЦ УМЕТНИЧКОГ ДОЖИВЉАЈА

(Недељка Бјелановић, *Наративни сенџименти: појмовно
одијевање прозне наративности*, Београд, Институт за
књижевност и уметност, 2022, 255 стр.)

Није погрешно претпоставити да су и творци *Браће Карамазова*, *Уликса* и *Јосифа и његове браће*, попут твораца свих других дела која нешто велико значе и која нуде говор тако силовит да вишеструко димензионише унутрашњи свет човеков, имали недоумицу хоће ли све то изаћи на добро, и питали се шта ако, заправо, после свега што су свету имали да кажу, после свег понирања у најдубље слојеве сопства, иза слова остане само сенка негдашње вере у вишу сврховитост мисаоних превирања, напора да се речима додирне битак? Притом као да се неумитно мора јавити и изваносећај срамежљивости у тренутку када се писац најпосле усуди да своје мисли објективизује, да их фиксира писмом. Он је на својеврстан начин „принуђен” да тада – баш тада – буде сигуран у то како је оно што само он мисли довољно важно да би и читаво човечанство не само могло већ и морало да се сложи са тим.

Да ли је, међутим, један непатворен, аутентичан доживљај света уистину довољно убедљив разлог да се неко подухвати раскивања значења једнога текста и покуша да наслути нешто што би и њега самог требало да се тиче? Пре ће бити да је неопходно постојање нарочите усаглашености *осећајности* ствараоца и онога ко је довољно истрајан и радознао да би и у једној могућној стварности – стварности провученој кроз призму посве субјективног доживљаја света – успео да разабере контуре властитога бића. То и није баш тако немогуће како би се могла испрва дало помислити, будући да је књижевност неприкосновена, ако ни по чем другом, барем по томе што је њен предмет промишљања необухватан и што заправо све на свету може бити довољно релевантно и подстицајно да би се заплело у мислима уметника и постало главним аспектом имагинирања.

1 stevan.jovicevic.96@gmail.com

Наративни сентименти, друга по реду научна монографија Недељке Бјелановић, управо је и написана са тежњом да се унутар професионалног проучавања књижевности отвори шири простор за разговор о емоцијама. Већ у првом од укупно осам поглавља књиге, насловљеном „Декартова погрешка“, ауторка се противи концепту према којем емоције отежавају или онемогућавају критичко резоновање и полемише са вишевековном традицијом бескомпромисног привилеговања рационалног дела људског бића. Настојећи да увелико овешталу праксу аналитичког „сецирања“ литерарних текстова донекле релаксира, она подсећа да емоције најчешће имају пресудну улогу у формирању наших утисака и ставова о одређеним књижевним остварењима. Коначно, у оплемењивању духа и (пре)обликовању целокупног нашег унутрашњег склопа састоји се оно најбоље што књижевност може да понуди. Ми је уосталом и волимо због њене моћи да, како то Светозар Петровић лепо каже, „човјеку значи више, да човјеку значи доста других ствари поред оне коју му као умјетност може значити“.

Како је насловом и поднасловом студије назначено, предмет истраживања јесу „наративни сентименти“, „прозна емотивност“, односно „емоционално поље једног наратива“. То поље, како се јасно дâ видети, укључује осећања са такорећи обе стране текста: осећања писца и приповедних инстанци, без обзира на конкретну врсту њиховога присуства у тексту, као и афективне одговоре рецепијената. Притом, ниједнога тренутка не сме бити сметнута са ума, како Недељка Бјелановић умесно напомиње, друштвена и културна обојеност читања, тачније његова контекстуализација. „Наративни сентименти“ творе се, дакле, у синергији емоционалног слоја приче и нашег реаговања на тај слој, а начине њиховог заснивања и манифестовања ауторка расветљава тако што покушава да одговори на низ питања, међу којима се најпре издвајају следећа: које су емоције садржане у одређеном наративу, како их примамо, како оне утичу на нас, то јест шта у нама буде, и напослетку, али не и најмање важно, са каквим емоцијама ми приступамо читању?

Зашто волимо да читамо, и због чега се поједини наративи безмало трајно урезају у наше сећање? – наоко једноставна ствар, једноставна толико да је, чини се, не треба посебно објашњавати, испоставља се знатно сложенијом када треба да је образложимо академским дискурсом. Превођење осећања у мишљење тешко је пре свега зато што свако има право на властите осећаје везане за књижевност, и зато што у књижевности, упркос свим настојањима заговорника њеног научног изучавања, не постоје објективни параметри оцењивања. Отуда намера Недељке Бјелановић да испише теорију прозне емотивности резултује непрестаним осциловањем између интимистичког и сцијентистичког поља, при чему понуђени одговори дугују осећањима барем колико и разуму. Чињеница да ауторка потеже читав спектар књижевнотеоријских знања потврђује да она ни за тренутак не престаје да буде научница и одиста респектабилан књижевни тумач. Поред тога што

анализу спроводи подробно и логички кохерентно, она закључке исто тако доноси интуитивно, уз храбро ослањање на лична читалачка искуства и најсуптилније доживљаје појединих књижевних дела, у распону од бајки и народних прича па све до комплексног, светског и домаћег, модернистичког и постмодернистичког штива.

С обзиром на постављене циљеве, прâво теоријско покриће за своје увиде Недељка Бјелановић налази једино у афективној наратологији, јер су феноменолошки, структуралистички и постструктуралистички доприноси централној теми њене студије, са посебним нагласком на првима од њих, више базирани на *читаочево* емоционалном пријему текста. Ауторку не занима само то како већ успостављена емотивност одређених наратива утиче на нас, него и то на који је начин она успостављена, то јест шта се дешава када емоционалност постане главни структурни принцип прозног текста. Према њеном становишту, управо емоционална набијеност текста допушта или пак онемогућава читаочево урањање у измаштани свет дела, тачније његово уживљавање и идентификацију. Доследно се служећи наратолошком оптиком, она конституисање емоционалног тражи у приповедачевој манипулацији време-просторним аспектима приче, креираној атмосфери дела, као и у осећањима и акцијама ликова, показујући да у зависности од тога како су та осећања испољена и акције уобличене, читалац испољава *емпаџију*, *фрустрацију* или *дистанцу*.

Један од основних порива за бављењем одабраном темом Недељка Бјелановић црпи из андрићевског уверења да је човеку причање одвајкада насушна потреба и да се у приче, упркос свести о њиховом фикционалном карактеру, ипак и даље верује. Захваљујући учесталом реферисању на психолошка и неуроначна истраживања спровођена са тежњом да се утврди на који начин и у којој мери читаоци емоционално проживљавају књижевни текст, њена студија задобија и интердисциплинарни карактер. Примери из књижевности које ауторка наводи додатно поткрепљују оно што је тим истраживањима већ доказано: да емоције током читања не губе своју моћ да делују на наш сазнајно-осећајни систем трансформишући нас у чак егзистенцијалном смислу. Урањајући у фикцију, ми стално, мање или више свесно, доводимо у везу оно што је њоме посредовано са сопственим знањима и искуствима, те и на тај начин учимо и сазревамо. Из тога произлази – како ауторка закључује – да заправо нема неважних нити неистинитих ствари, и да све што перципирамо налази своје место у нашој меморији.

Иако остварује постављене циљеве, у мери у којој је за ову књигу то било изгледно, Недељка Бјелановић се на више места академски честито ограђује од уопштавања која изводи, изразито испољавајући свест о томе да је у области која заокупља њену аналитичку пажњу тешко, ако не и немогућно, претендовати на стриктно научне закључке. Својој студији, по много чему пионирској у нашој науци о књижевности, придаје својство нацрта, знајући колико је начета тема прозне емотивности за-

хтевна и неисцрпна. Премда обзирно подсећа да је осећајношћу премрежена свака деоница унутар тријаде аутор–дело–читалац, она, строго гледано, и сама највише говори о читаоцу, то јест ономе како прича може деловати на њега. Када разматра осећања страха, стрепње, зазора, одбојности, гађења, или пак могуће соматске реакције на наратив, она углавном заузима читаочеву визуру, али и то има своје оправдање: свака прича, а поготову добра, управо је и написана са циљем да делује, да остави некакав утисак. Питање је само – и ауторка то веома проницљиво запажа – да ли изврстан скуп приповедних поступака производи одређену емоцију, или пак конкретна емоција са којом творац дела рачуна условљава његов одабир наративних поступака?

Љубитељи белетристике ће у монографској студији Недељке Бјелановић пронаћи знатно више од, иначе врло занимљивих, одговора на то зашто неке књиге побуђују тако широк спектар емоција у нама, док друге у томе не успевају, односно због чега поједине од њих престајемо да читамо или их пак никада и не узмемо у руке. Такође, инспиративни и теоријски продорни делови студије задовољиће укус и најзахтевнијих проучавалаца књижевности. У том погледу посебно треба издвојити две ствари. Једна се односи на тематизовање досаде, тачније на то да је читаоцима праћење једноликог и монотоног јунаковог живота пуно занимљивије него читање наратива у којем такорећи нема празног времена и у којем све врви од акције; слично је и са тематизовањем туге у односу на срећу: напросто, увек је допадљивије, како Недељка Бјелановић тврди, суочавање са сопственом коначношћу и граничним тачкама егзистенције. Друга ствар тиче се аутентичног осврта на текстове високог модернизма, нарочито оне који илуструју „брутални трагизам бесмисленог/промашеног живота”. Ауторка увиђа да је у њима гротеском укинута осећање узвишености и, последично, онемогућен ефекат прочишћења.

Наративни сенџименти представљају дубоко личну књигу, у којој Недељка Бјелановић открива и своју најдражу и најнеомиљенију лектуру. Пишући о њој живописним, ретко пријемчивим и на моменте чак духовитим стилем, она је успела да развеје иначе доста раширену илузију о незанимљивости теоријских текстова. Коначно, и више од свега, реч је о крајње искреноме писању, што је кључна вредност коју ова студија јамчи. Ауторка упорно држи до те вредности и у њој види највећу истину коју писање може да пружи. И заиста, ако погледамо шта је оно што би могло најчвршће да повезује безгранични низ значајних књижевноуметничких и књижевнонаучних остварења, није одвећ тешко препознати једну врсту племенитог инсистирања на сопственој искрености. Друкчије казано, могли бисмо говорити о искрености као конститутивном чиниоцу и уметничког доживљаја и прегнућа да се тај доживљај стваралачки реализује, опредмети. Јер, ако у једноме остварењу не недостаје умешност аутора већ његова искреност, то остварење можда може да преживи једно време, али ако је искреност друго име

тога остварења, оно ће у све-времену обезбедити своје место макар и својом симпатичношћу, јер настаје као плод нечијег суочења са собом. Најтежег суочења.

Примљен 15. новембра 2024.

Прихваћен за штампу новембра 2024.